

Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" Eserindeki Birleşik Fiillerin Kullanımları Açısından İncelenmesi
Analysis of Compound Verbs in Cengiz Aytmatov's "Toprak Ana" in Terms of Their Use

Netice TOPRAK* ve Kerim TUZCU**

* Öğretmen, Siirt Millî Eğitim Müdürlüğü, ntctprk56@gmail.com, ORCID: 0009-0007-0295-8844

** Dr. Öğr. Üyesi- Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi ABD, Siirt/Türkiye, kerimtuzcu@hotmail.com, ORCID: 0009-0008-4525-4377

Makale Türü / Article Type

Geliş Tarihi / Date Received
19 Kasım 2024 / November 2024

Kabul Tarihi / Date Received
17 Aralık 2024 / December 2024

Yayın Sezonu / Issue
Haziran – Aralık 2024 / June – December 2024

Sayı / Issue
18

Atf / Cite as: Toprak, N. ve Tuzcu, K. "Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" Eserindeki Birleşik Fiillerin Kullanımları Açısından İncelenmesi". *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi – Katre International Human Studies Journal* 2024),

<https://doi.org/10.53427/katre.1015849>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/katre/policy>

Copyright © Published by İstanbul İlim ve Kültür Vakfı / Istanbul Foundation for Science and Culture, İstanbul, Turkey. All rights reserved.

Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" Eserindeki Birleşik Fiillerin Kullanımları Açısından İncelenmesi

Öz

Cengiz Aytmatov, yirminci yüzyılda Kırgızistan'ın yetiştirdiği en etkin ve büyük bir yazar olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda sadece Kırgızistan içinde değil, Türk dünyasında ve de dünya çapında en çok tanınan edebiyat ustalarından biridir. Kırgız kökenli bu büyük yazar, roman ve hikâyelerinde Türkistan coğrafyasının geçirdiği toplumsal, kültürel ve yapısal dönüşümleri derinlemesine ele almış, eserleriyle hem Kırgızistan'ın hem de Türkistan'ın ruhunu ve zihin dünyasını resmetmiştir. Aytmatov, engin tecrübesi ve bilgi birikiminin sayesinde Kırgız halkının zengin folklorunu ve Kırgız Türkçesinin söz sanatlarını eserlerine büyük bir ustalıkla yansıtmıştır. Bu yönüyle gerek çağdaş Kırgız ve gerekse çağdaş Türk dünyası edebiyatının en önemli isimleri arasında yer almaktadır. Aytmatov, bazıları dışında eserlerini Rusça yazsa da sonra yapılan tercümelemler vasıtasıyla Türk dünyasının dil ve kültürüne büyük hizmetler etmiştir. "Toprak Ana" romanı, yazarın bu zengin kültürel mirasını en güzel şekilde yansıtan eserlerinden biridir. Bu romanda Aytmatov, kültürel zenginliğin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerini de pek alışılmadık bir bakış açısıyla ele alır. Savaşın özellikle kadınlar ve çocuklar üzerindeki yıkıcı etkisini, derin psikolojik çözümler ve etkileyici metaforlarla gözler önüne sermektedir. Aytmatov'un en dikkat çekici özelliklerinden biri, dili kullanmadaki olağanüstü yeteneğidir. İki dilli bir yazar olan Cengiz Aytmatov, başta eserlerini Kırgızca yazıp Rusçaya çevirirken daha sonra Rusça yazıp Kırgızcaya çevirme yolunu tercih etmiştir. "Toprak Ana" Kırgızca yazılmış olup sonradan Rusçaya tercüme edilmiştir. Bu çalışmada, eserin Refik Özdek tarafından Rusçadan Türkçeye yapılan tercümesi üzerinde inceleme yapılmıştır. Yazarın dili kullanmadaki ustalığına odaklanılarak "Toprak Ana" romanındaki birleşik fiillerin kullanım sıklığı ve çeşitleri İncelenmiştir. Yazar'ın savaşı, tabiatın insan üzerindeki etkisini ve insanoğlunun iç çatışmalarını anlatırken birleşik fiillerin anlatım gücünden yararlandığı; bu dil birimlerini karakterlerin iç dünyasını yansıtmak ve hadiselerin duygusal etkisini artırmak için ustalıkla kullandığı görölmüştür.

Anahtar Kelimeler: Birleşik fiiller, Birleşik fiil grupları, Cengiz Aytmatov, Refik Özdek, Toprak Ana.

Abstract

Cengiz Aytmatov is recognized as the greatest and most influential writer Kyrgyzstan has produced in the twentieth century. He is also one of the most recognized literary masters not only in Kyrgyzstan but also in the Turkic world and worldwide. In his novels and stories, this great writer of Kyrgyz origin has dealt in depth with the social, cultural and structural transformations that the Turkestan geography has undergone, and has painted the spirit and mental world of both Kyrgyzstan and Turkestan with his works. Thanks to his vast experience and knowledge, Aitmatov skillfully reflected the rich folklore of the Kyrgyz people and the rhetorical arts of Kyrgyz Turkish in his works. In this respect, he is one of the most important figures of both contemporary Kyrgyz and contemporary Turkic world literature. Although Aitmatov wrote some of his works in Russian, except for some of them, he rendered great services to the language and culture of the Turkic world through translations. The novel "Toprak Ana" is one of the works of the author that best reflects this rich cultural heritage. In this novel, in addition

to cultural richness, Aitmatov also deals with the effects of the Second World War from an unusual perspective. He reveals the devastating effects of the war, especially on women and children, through deep psychological analysis and impressive metaphors. One of the most remarkable features of Aitmatov is his extraordinary ability to use language. Cengiz Aitmatov, who is a bilingual writer, initially wrote his works in Kyrgyz and translated them into Russian, but later preferred to write them in Russian and translate them into Kyrgyz. "Toprak Ana" was written in Kyrgyz and later translated into Russian. In this study, the translation of the work from Russian into Turkish by Refik Özdek was analyzed. Focusing on the author's mastery of the language, the frequency and types of compound verbs in the novel "Toprak Ana" are analyzed. It was observed that the author utilizes the narrative power of compound verbs while describing the war, the impact of nature on human beings and the internal conflicts of human beings; he skillfully uses these language "Toprak Ana" units to reflect the inner world of the characters and to increase the emotional impact of the events.

Keywords: Compound verbs, Compound verb groups, Cengiz Aytmatov, Refik Özdek, Toprak Ana.

Giriş

Edebiyat, bir toplumun kültürel belleğini, tarihini ve dilini yansıtan en güçlü ifade araçlarından biridir. Edebî eserler yalnızca bir hikâye anlatmakla kalmaz, aynı zamanda yazarın dilsel tercihleri ve üslubu aracılığıyla okuyucuyu derin bir anlam dünyasına taşır. Bu bağlamda, edebî eserlerin dilsel açıdan incelenmesi hem yazarın sanatsal yaklaşımını hem de eserin ait olduğu toplumun dilsel ve kültürel zenginliğini anlamak açısından büyük bir önem taşır.

Kırgızların ve bittabiî çağdaş Türk dünyasının en önemli yazarlarından biri olan Cengiz Aytmatov, eserlerinde yalnızca evrensel temaları ele almakla kalmamış, aynı zamanda dilin estetik gücünü ustalıkla kullanarak okuyucularına unutulmaz bir edebî deneyim sunmuştur. Aytmatov'un 1963 yılında kaleme aldığı *Toprak Ana* adlı eseri, bu özellikleri barındıran hem içerik hem de dil açısından derinlikli bir eser olarak öne çıkmaktadır.

Birleşik fiiller, Türkçede birden fazla kelimenin bir araya gelerek tek bir anlam birimi oluşturduğu, dilin anlatım gücünü artıran önemli bir yapıdır. Yardımcı fiillerle kurulan birleşik fiiller (*etmek, olmak, kılmak* gibi), deyimleşmiş birleşik fiiller (*göz atmak, el uzatmak* gibi) ve kurallı birleşik fiiller (*yeterlilik, tezlik, süreklilik ve yaklaşma fiilleri*) gibi farklı türleriyle, Türkçenin ifade gücünü zenginleştiren bir yapıya sahiptir (Bilgegil, 1984). Bu tür fiiller, yalnızca dilin işlevselliğini artırmakla kalmaz, aynı zamanda metinlerde anlam derinliği ve duygusal yoğunluk yaratır. Mesela, birleşik fiiller, bir olayın hızını, süresini ya da duygusal etkisini vurgulamak için kullanıldığında okuyucunun metinle kurduğu bağ güçlenir. Bu nedenle, birleşik fiillerin edebî eserlerdeki kullanımı, yazarın anlatım gücünü ve metnin estetik değerini anlamak açısından önemli bir inceleme alanı sunar.

Toprak Ana, savaşın yıkıcı etkilerini, insanın doğayla olan ilişkisini ve bireyin toplumsal sorumluluklarını ele alan, evrensel bir mesaj taşıyan bir eserdir. Aytmatov, bu eserde yalnızca olay örgüsü ve karakterler üzerinden değil, aynı zamanda dilin incelikli kullanımıyla da okuyucuyu etkiler. Eserde kullanılan dil hem yalın hem de derin bir anlatım gücüne sahiptir. Bu bağlamda, birleşik fiillerin kullanımı, yazarın dilsel üslubunu ve anlatım gücünü anlamak için önemli bir inceleme alanı sunar. Türkçenin zengin ifade imkânlarından biri olan birleşik fiiller, anlatımı güçlendiren, metne akıcılık kazandıran ve duygusal yoğunluğu artıran önemli bir dilsel unsurdur (Ergönenç Akbaba, 2007). Özellikle edebî eserlerde, birleşik fiillerin kullanımı, yazarın anlatım tarzını ve metnin duygusal derinliğini anlamada önemli ipuçları verir.

Bu çalışmada, Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* eserindeki birleşik fiillerin kullanımları dilbilimsel ve edebî açıdan ele alınarak Aytmatov'un bu dilsel unsurları nasıl ve hangi bağlamlarda kullandığı ve bu kullanım tercihlerinin eserin genel anlam bütünlüğüne katkısı değerlendirilecektir. Birleşik fiillerin eserdeki işlevleri, metnin anlatımına olan etkileri ve okuyucuda uyandırdığı duygusal etkiler incelenirken aynı zamanda yazarın dil kullanımına dair daha derin bir bilgi edinilebilmesi ve eserin dilsel zenginliğinin ortaya konması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, çalışma hem dilbilimsel hem de edebiyat incelemelerine katkı sağlamayı ve birleşik fiillerin dil içindeki ifade gücünü ve edebî eserlerdeki işlevselliğini de ortaya koymayı hedeflemektedir.

1. Cengiz Aytmatov'un Edebî Kişiliği

Cengiz Aytmatov, 12 Aralık 1928 tarihinde Kırgızistan'ın Talas vadisinde yer alan Şeker Köyü'nde dört çocuklu (Cengiz, İlgiz, Lyutsiya, Roza) bir ailenin ilk çocuğu olarak dünyaya geldi. Cengiz Aytmatov'un babası, Törekuł Aytmatov; annesi ise Tatar asıllı Nagima

Hamzayevna Aytmatov'dur. Eserleri 170'ten fazla dile çevrilmiş, toplam baskı sayısı 60 milyonu geçmiştir (Dıykanbayeva, 2015).

Aytmatov, Sovyet yazarları ve Marksist estetikten etkilenmiş olsa da eserlerinin özünü kendi milletinin kültürü, çocukluk yıllarında babaannesinden duyduğu şarkı ve masallar, Manas Destanı ve II. Dünya Savaşı yıllarının deneyimleri oluşturur. Eserlerinde günlük yaşanmışlıkları kendi hayat felsefesiyle birleştirir. Doğa ve doğadaki unsurlar, şiirsel bir üslupla eserlerine yansır. Aşkı, ruhun kendini kavramasının doruk noktası olarak tanımlar. Tanrı'nın sonsuzluğunu ifade eder ve Kur'an'a inandığını belirtir. Dünyadaki bozulmanın önüne, dine ve geleneksel değerlere sahip çıkmakla geçilebileceğine inanır. Sovyet edebiyatının sınırlarını aşarak devleti ve ideolojisini eleştirir. Çift dilli bir yazar olarak, eserlerini önce Kırgızca yazıp Rusçaya çevirirken, daha sonra Rusça yazıp Kırgızca'ya çevirmiştir. Sovyet döneminde kendini Kırgız bir yazar olduğu kadar Sovyetler Birliği'nin de bir yazarı saymış, Rusçanın da Kırgızca kadar kendisi için milli bir dil olduğunu, bu sayede ifade gücünün zenginleştiğini söylemiştir. (İslamansiklopedisi.org.tr).

1. Toprak Ana Eseri

Toprak Ana 1963 yılında Rusça olarak basılmıştır. İki dilli bir yazar olan Aytmatov, eserlerini Kırgızca veya Rusça olarak kaleme almıştır. *Cemile, Yüz Yüze, İlk Öğretmen ve Toprak Ana* aslen Kırgızca basılıp sonradan Rusçaya tercüme edilen eserlerdir (Dıykanbayeva, 2015). *Toprak Ana*, Rusçadan Türkçeye Halit Aliosmanoğlu (1973), Mehmet Özgül (1980), Ülkü Tamer (1995) ve Refik Özdek (1995) tarafından tercüme edilmiş ve değişik yayınevleri tarafından defalarca basılmıştır (<https://islamansiklopedisi.org.tr/>). Bu çalışmada Refik Özdek tarafından tercüme edilen ve 2020 yılında Ötüken Neşriyat tarafından basılan nüsha incelenmiştir. Eser, II. Dünya Savaşı yıllarında Kırgız bozkırlarında yaşanan hadiseleri anlatmaktadır. Aytmatov, bu romanında insanın doğayla olan ilişkisini, toprağa olan sevgisini ve yaşam mücadelesini derin bir şekilde işler. Eserde, savaş nedeniyle erkeklerin askere gitmesiyle köyde kalan kadınların ve yaşlıların hayat mücadelesi anlatılır. *Toprak Ana*, bu mücadelede hem bir metafor hem de bir karakter olarak karşımıza çıkar. Toprak, insanın yaşam kaynağıdır ve ona duyulan sevgi, insanın hayatta kalma azmiyle birleşir. Roman, fakirlik, aşk, özlem ve fedakârlık gibi temaları işlerken, savaşın bireyler ve toplum üzerindeki yıkıcı etkilerini de gözler önüne serer. Aytmatov'un bu eseri hem edebî hem de insanî değerleriyle dünya edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Özellikle doğa-insan ilişkisini ve savaşın toplumsal etkilerini ele alışıyla dikkat çeker ((Kolcu, 1997).

2. Birleşik Fiiller ve Birleşik Fiillerin Dildeki Yeri

Birleşik fiiller, Türkçenin söz varlığını zenginleştiren ve anlatım gücünü artıran önemli dil yapılarından biridir. Özellikle yeni kavramları karşılama ve mevcut kavramları daha ayrıntılı ifade etme konusunda önemli işlevler üstlenirler ve günlük iletişimden edebî metinlere kadar geniş bir kullanım alanına sahiptir. Yine bu fiiller Türkçenin anlatım imkân ve kabiliyetini genişleten ve farklı anlam inceliklerini ifade etmeyi sağlayan önemli yapılarıdır. (Ergöncü Akbaba, 2007; Yeşilyurt, 2021)

Birleşik Fiiller Şu Açılardan Önem Taşır:

Anlatıma zenginlik ve kolaylık sağlama: Birleşik fiiller, Türkçenin anlatım gücünü artıran önemli yapılarıdır. Tek bir fiille ifade edilemeyecek karmaşık durumları, duyguları ve eylemleri ifade etmede önemli rol oynar. Mesela, "göz atmak", "yüzleşmek", "dikkate almak", "fark etmek"

gibi ifadeler, basit fiillerle anlatılamayacak ayrıntıları aktarır. Bu tür birleşik fiiller, dilin anlatım zenginliğini artırır ve daha etkili bir iletişim sağlar (Arıcı, 2019, Nalbant, 2023).

Dilin ‘En Az Çaba İlkesi’ne Uygunluk: Birleşik fiiller, uzun tasvirlerle ve karmaşık açıklamalarla anlatılabilecek durumları tek bir yapıyla ifade etme imkânı sağlar. Bu da dilde ekonomi ilkesine hizmet eder. Mesela, "dikkate almak" yerine "önemsemek" kullanımı, aynı anlamı daha kısa ve öz bir şekilde ifade eder. Bu özellik, dilin işlevselliğini artırır (Gedizli, 2012; Nalbant, 2023; Demir, 2013).

Kültürel Aktarım: Deyimleşmiş birleşik fiiller, Türkçenin sadece günlük bir iletişim aracı olmadığını aynı zamanda toplumun tarihini, kültürünü ve düşünce yapısını taşıyan bir araç olduğunu gösterir. Bu ifadeler, nesilden nesile aktarılırken dilin kültür taşıyıcılığı görevini yerine getirir. Mesela, "yoluna bakmak" deyimini, yalnızca fiziksel bir eylemi ifade etmekle kalmaz; aynı zamanda bir ilişkinin sona erdiğini ve tarafların kendi yollarına devam etmeleri gerektiğini anlatır. Benzer şekilde, "can atmak" deyimini, bir şeyi çok istemek, büyük bir arzu duymak anlamına gelir. Bu ifade, insanların hedeflerine ulaşma konusundaki kararlılıklarını ve tutkularını yansıtır. "Göz kulak olmak" ise birine dikkat etmek, onu korumak anlamında kullanılır ve toplumdaki dayanışma ve yardımlaşma kültürünü ortaya koyar. "Başına çorap örmek" deyimini ise birine gizlice zarar vermek ya da tuzak kurmak anlamına gelir ve insanların birbirlerine karşı olan gizli niyetlerini ifade eder.

Bu deyimlerde saklı olan anlamlar, Türk toplumunun değerlerini, inançlarını ve sosyal ilişkilerini gözler önüne serer. Her bir deyim, dilin zenginliğini ve ifade gücünü artırırken, aynı zamanda kültürel mirasın korunmasına da katkıda bulunur (Arıcı, 2019; Demir, 2013; Akın, 2021).

İletişime Güç Katma: Günlük konuşma dilinde birleşik fiiller, anlatımı daha etkili ve çarpıcı kılar. Mesela, "hasta düşmek", "yorgun düşmek" gibi yapılar, durumu daha vurgulu biçimde aktarır. "Hasta olmak" yerine "hasta düşmek" kullanımı, hastalığın ani ve beklenmedik olduğunu vurgular (Arıcı, 2019). Yine birleşik fiiller iletişimin ve anlatımın tarzını, süresini ve sonucunu ayrıntılı bir biçimde anlamamızı sağlayarak anlam derinliği sağlamaktadır. Örneğin, *görüp durmak* fiili, bir eylemin sürekliliğini vurgularken, *yazayazmak* fiili yaklaşma anlamı katarak anlatımı güçlendirir (Bilal, 2023). Ayrıca birleşik fiiller metinlerdeki olayların, duyguların ve durumların daha etkili bir şekilde ifade edilmesini de sağlar (Şahin, 2001).

Birleşik fiillerin dilde ve günlük kullanımda önemi, dilin anlatım gücünü ve zenginliğini artırmalarıyla ilişkilidir. Bu fiiller, dilin ifade gücünü genişleterek, tek bir fiille anlatılamayacak karmaşık durumları ve duyguları daha etkili bir şekilde ifade etme imkânı sunar. Mesela, "göz atmak", "yüzleşmek" gibi birleşik fiiller, basit fiillerle ifade edilemeyecek nüansları ve anlam derinliklerini aktarır (Nalbant, 2023).

Birleşik fiiller dilin ekonomik kullanımını da destekler. Dilde “en az çaba” ilkesi de denilen bu durum, birçok kelimeyle ifade edilebilecek bir durumu veya eylemi, tek bir birleşik fiille anlatmak mümkündür. Bu hem yazılı hem de sözlü iletişimde dilin daha etkili ve akıcı kullanılmasını sağlar (Korkmaz, 2017). Ayrıca birleşik fiiller, dilin kültürel ve sosyal bağlamını yansıtarak toplumun düşünce yapısını ve değerlerini de aktarır. Bu fiiller dilin yaşayan bir parçası olarak günlük konuşma dilinde sıkça kullanılır ve dilin doğal akışını sağlar (Karahan, 2006). Ancak, birleşik fiillerin aşırı kullanımı da bazı sorunlara yol açabilir. Özkan ve Sevinçli’ye (2013) göre, özellikle bilimsel metinlerde birleşik fiillerin gereğinden fazla kullanılması, metnin

anlaşılmasını zorlaştırabilir ve gereksiz sözcük tekrarlarına neden olabilir. Bu nedenle, metin türüne göre birleşik fiil kullanımının dengelenmesi önemlidir.

Aksan'a (2020) göre, birleşik fiillerin az kullanılması da metnin anlatım gücünü zayıflatabilir. Çünkü birleşik fiiller, dilin anlatım olanaklarını genişleten, metne derinlik katan yapılardır. Bu yapıların yetersiz kullanımı, metnin tekdüze ve yüzeysel kalmasına neden olabilir. Birleşik fiillerin kullanımı metin türüne, hedef kitleye ve anlatım amacına göre dengelenmelidir. Ne aşırı kullanım ne de çok az kullanım tercih edilmelidir (Karaağaç, 2021).

Sonuç olarak birleşik fiiller dilin zenginliğini ve anlatım gücünü artıran önemli dil yapılarıdır. Hem edebî hem de günlük dilde anlatımı güçlendirmek ve derinleştirmek için vazgeçilmez bir araçtır, denilebilir (Nalbant, 2023).

3. Yöntem ve Amaç

Bu çalışmada, dil bilgisi unsurlarından birleşik fiillerin eserlerde ne derece kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Eserin aslı Rusçadır ve bundan dolayı da çalışmaya konu edilen birleşik fiiller, eserin Türkçe tercümesinde geçen birleşik fiillerdir. Çalışmada, Cengiz Aytmatov'un "Toprak Ana" eserindeki birleşik fiiller, nitel araştırma yöntemlerinden doküman inceleme yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005). Başka bir deyişle doküman incelemesi, basılı ve elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) malzemelerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde gerçekleşen bir dizi işlemdir (Bowen, 2009). Bu yöntem araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı malzemelerin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2013).

Aynı zamanda resmi ya da özel kayıtların toplanması, sistematik olarak incelenmesi ve değerlendirilmesidir (Ekiz, 2015). Bir diğer açıklamaya göre ise doküman incelemesi, birincil araştırma verileri kaynağı olarak çeşitli yazılı metin biçimlerini toplamak, gözden geçirmek, sorgulamak ve tahlil etmektir (O'Leary, 2017). İncelenen eserle, öğrencilerde dil bilgisi öğretiminde edebî eserlerin önemine dikkat çekilerek alana katkı sağlanacağı düşünülmektedir.

4. Bulgular

Eserde tespit edilen birleşik fiiller, oluşturuldukları yardımcı fiiller esas alınarak aşağıdaki gibi sınıflandırılmıştır:

4.1 "Toprak Ana" Romanında Birleşik Fiiller

4.1.1. Esas Anlamını Korumuş veya İşlev İncelikleri Kazanmış Olan Birleşik Fiiller

Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller

Bir isim ile et-, eyle-, yap-, kıl-, ol-, bulun- yardımcı fiillerin bir araya gelmesiyle oluşur. Bu tür birleşik fiiller günlük dilde de yazınlarda da çok yaygın kullanılmaktadır. Eserde bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerin kullanım oranı %38' dir.

"et-" yardımcı fiili:

Aklıyla, yüreğiyle gerçeği olduğu gibi kabul etmesini bilecek mi? (s.8)

Sabahleyin bir de baktık ki dere yatağındaki adacıkları sihirli bir el gece boyu silip süpürmüş, yok etmiş. (s.22)

Bu mektubunda cepheye hareket ettiklerini bildiriyordu. (s.48)

İşte bunun için ben hayatım boyunca bu cinayetlerden, bu katliamdan **nefret ettim**, savaşa karşı geldim. (s.77)

İçimde büyük bir boşluk **hissettim**, yüreğim yine acularla doldu. (s.98)

Yine de nereye gittiğini **merak etmekten** kendimi alamadım, az sonra arkasından çıktım. (s.122)

“ol-” yardımcı fiili:

Akıntı arasında atla binicisinin başları bir görünüp bir **kayboluyordu**. (s.33)

Bir taşa tükürecek olsanız, tükürüğünüz anında buharlaşıp yok oluyordu. (s.37)

Vagonlar hızlı hızlı geçiyor ve her vagonla birlikte yine hızlı hızlı kaputlar, yüzler görünüp **kayboluyor**, eksik heceli bir şarkı kelimesi, bir balalayka ve akordeon sesi duyuluyordu. (s.60)

Bir serseri kurşununa mı **hedef oldun**, düşmana esri mi düştün, bir bataklıkta mı boğuldun? (s.67)

Çiftçilerin koruyucusu Diykan Ana **yardımcımız olsun**, bereketli hasat olsun, taşan sular gibi bol bir ürün alalım. (s.69)

O anda, bir doktorun **yardımı olmadan** bu doğumu yapamayacağını da anlamıştım. (s.124)

“yap-” yardımcı fiili:

Böyle derken eliyle bir şeyleri savar ya da uzaklaştırır gibi bir **hareket yaptı**. (s.123)

Ekmeği aldım, bereketli olması için **duamı yaptım** ve ilk lokmayı ağzıma götürdüm. (s.132)

“kıl-” yardımcı fiili:

Biz senin çocuklarınız, bize mutluluk ver, bizi **mutlu kıl** Toprak Ana! (s.14)

4.1.2. Bir Sıfat-Fiil ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller (Karmaşık fiiller)

Bu tip birleşik fiiller, fiil kök veya gövdelerine *-an, -ası, -ar, -mez, -ar, -dik, -ecek, -miş* vb. sıfat-fiil ekleri olarak *et-, ol-, kıl-, eyle-, buyur-* gibi yardımcı fiiller ile oluşturulan kelimelerdir. Bu tür birleşik fiillerin kullanım oranı ise %3 olarak tespit edilmiştir.

-miş ekli sıfat-fiillerle kurulanlar:

Suvankul'un köye ilk traktörü **getirmiş olması** mı o gün çocuklarımızın nasıl büyümüş olduklarını, babalarına nasıl da çok benzediklerini görmek mi? (s.19-20)

Onun evlenmesiyle ilk gelin, evimizin eşiğinden içeri adım **atmış oluyordu**. (s.21)

Bunu belki perişan olmuş Aliman'ı yatıştırmak, umutlandırmak için belki de bu söylentiye gerçekten inandığı için **söylemiş olmalı**. (s.44)

Onların hepsine teşekkür ediyorum. Özellikle de tohumluğu **yitirmiş olmaları** ile ilgili en küçük bir imada bulunmadıkları için teşekkür ediyorum onlara. (s.89)

-(I)r/-Ar ekli sıfat-fiillerle kurulanlar:

Az sonra genç ulak, kendi atının çıkardığı toz bulutunun ilerisinde **görünmez oldu**. (s.36)

O fırtınalı günde hareket ettiler ve az sonra da tipiden **görünmez oldular**. (s.51)

Onların konuşmasını dinlerken, o bombardıman sırasında bu vagonlarda bulunanların canhıraş seslerini **duyar** gibi **oluyordum**. (s.59)

Tekerleklerin rayları döverken çıkardıkları takırtılar gittikçe uzaklaştı ve sonra **duyulmaz oldu**. (s.61)

Anaa!.. Alimaan! diye bağırın oğlumun sesini **duyar** gibi **oluyordum**. (s.96)

Bir sis gibi koyu o tozun içinde bir anda her şey kayboldu, **görünmez oldu**. (s.119)

-AcAk ekli sıfat-fiillerle kurulanlar:

Bir taşta **tükürecek olursanız**, tükürdüğünüz anında buharlaşıp yok oluyordu. (s.37)

O haberi duyduğum zaman aklımı **yitirecek olsam bile**, gideceğini bana söylemeliydin. (s.66)

Sonbaharda hasadı kaldırdığımız zaman, bir avuç buğday verenlerin en az yirmi kilo buğday **alacak olmaları**. (s.84)

Çocuğun başına ufak bir şey **gelecek olsa**, hemen okula gider öğretmenleriyle konuşurdu. (s.130)

-(I)yor ekli fiillerle kurulanlar:

Aliman bu yüzden acı **çekiyor olmalıydı**. (s.110)

4.1.3. Bir Zarf-Fiil ile Bir Yardımcı Fiilden Oluşan Birleşik Fiiller (Tasvir fiiller)

Tasvir fiilleri olarak da bilinen bu birleşik fiiller, iki fiilin bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu iki fiil -(y)A, -(y)I, -(y)Ip zarf-fiil eklerinden biriyle bağlanır. Romanda bir zarf-fiil ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerin (tasvir fiiller) oranı %30 olarak tespit edilmiştir.

Yeterlilik fiilleri

Ama yine de o güne kadar öyle lezzetli ekmek yemediğimi **söyleyebilirim**. (s.27)

Gelecek günlerin daha ne yenilikler getireceğini, yeni bir çağın başlayacağını o zamanlar **bilemezdik elbet**. (s.30)

Böyle yapmasam, acılara, korkulara **dayanamaz**, ezilirdik. (s.53)

Kadınlar onu ancak ellerini arkadan kavuşturarak **zapt edebiliyorlardı**. (s.70)

Bekleyeceğiz, bu kadar çok bekledik, biraz daha **bekleyebiliriz**. (s.100)

Yüzüne **bakamadığım için** gidip ocağın başına çöktüm ve hiç gereği yokken onu oraya, bunu buraya koyarak sözde çeki düzen vermeye çalıştım. (s.116-117)

Tezlik fiilleri

Şimdi, her şeyden önce hasat işini bitirmeliyiz, acele etmezsek kış **geliverir** ve başaklar kar altında kalır. (s.35)

Yine de dizlerimin bağı çözüldü de olduğum yere **çöküverdim**. Orağı bir yana **birakıvermişim**. (s.38)

Daha ilk günden katı gerçeklerle yüzleşmesi, kendini **koyuvermek** yerine direncini arttırması, sonraki günlerde karşılaşacağı acılara karşı koymasını kolaylaştırırdı. (s.40)

Bulutların ardından **çıkıveren** şu güneş gibi oğlum da gözümün önünde **parlayıverse** bir kerecik, sadece bir kerecik **görünüverse!** (s.60)

Süreklilik fiilleri

Genç ulağın ardından uzunca bir süre **bakakaldım.** (s.36)

Caynak da **çıkageldi.** (s.39)

Haberi duyar duymaz dirgenimi samana sapladım, buz gibi olmuş sapını tutarak başımı yaslardım ve hiçbir şey düşünmeden öylece **donakaldım** bir süre. (s.48)

Ah, ah Suvankul çapasını kavrayıp **çıkagelse,** Kasım biçerdöveriyle, Caynak arabasıyla **çıkagelselerdi!** (s.77)

Uzaklaşma fiilleri

Onu gizli bakışlarla izledim ve gördüm ki **koşup gittiği** yer biçerdöverin durduğu yerd. (s.23)

Bakalım çocuklar ne yapmış, bir göreyim, dedim ve atıma **atlayıp gittim.** (s.86)

O günü hayal ederek **dalıp gitmişim.** (s.101)

Hadi bakalım, demişler, seni köyümüzde istemiyoruz, **defolup git,** nereye gidersen git! (s.115)

Geberip gideceğimi mi sanyorsun? Korkma, gebermem. (s.122)

Bu düşünce ile **dalıp gitmişim.** (s.123)

Demek ki **kalkıp gideli** epey olmuştu. (s.124)

4.1.4. Esas Anlamını Kaybederek Deyimleşmiş Olan Birleşik Fiiller

İsimlerin bir fiil ile bir araya gelerek unsurlarının bir kısmının ya da tamamının asıl anlamını yitirerek belirli bir kalıba büründüğü birleşik fiillerdir. Bu tür birleşik fiiller genellikle deyim halini almıştır. Esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiillerin oranı %29'dur.

Bunu yapabilirsem ölünce **gözlerim açık kalmayacak.** (s.9)

Kan ter içinde kalarak çalıştık. (s.15-16)

Oğlumla övünüyor, çok büyük **gurur duyuyordum.** (s.27)

Herkes **nefesini tutup** ona **kulak verdi** ama o da bir şey söyleyemedi. (s.35)

Uzaklarda savaş bütün şiddetiyle sürüyor, **kan gövdeyi götürüyordu.** (s.47)

Şimdi her evde herkesin **dört gözle beklediği** kişi postacıydı. (s.47)

Sonra tam yirmi iki yıl onu terimizle suladığımızı, bir yandan çocuklarımızı büyütürken öte yandan **kan ter içinde kalarak** tohum ektiğimizi... (s.50)

Kasım 'a ne oldu, diye **ağzımdan bir laf kaçırmaktan korkuyordum.** (s.53)

En küçük oğlum Caynak daha on sekizini bile doldurmadan cepheye gönderildiği zaman bile **dişimi sıktım, dilimi tuttum** ve acılarımı **içime attım.** (s.65)

Bu konuşma sırasında bizim aksakal **lafı evirip çevirip** bana getirdi ve şöyle dedi. (s.69)

Nice nice milletler savaş sonunda yok olup gittiler, nice nice şehirler **yanıp kül oldu** ve toprak olarak üzerimde insan ayağının izini görmek için yüzyıllarca beklediğim **çağlar oldu.** (s.76)

Daha genç atların hepsini gözden geçirdikten sonra bu üç atı istemeyerek bir takım yapmıştır. (s.81)

Toplantıda herkes bana hak vermiş, destek vermişti, ya da ben öyle anladım. (s.83)

Onların hepsine teşekkür ediyorum. Özellikle de tohumluğu yitirmiş olmamla ilgili en küçük bir imada bulunmadıkları için teşekkür ediyorum onlara. (s.89)

Eğer gerekirse bilesin ki senin için hiç tereddüt etmeden canımı bile veririm. (s.90)

Savaş kanlı çizmeleriyle insanları kırk yıl çiğneyip ezebilir, onları öldürebilir, her şeyi yakıp yıkabilirdi ama insan denen varlığa baş eğdiremez, değerini düşürüp onu gerçek anlamda mağlup edemezdi. (s.100-101)

Bir kere daha artık susmamaya, ona utanacak hiçbir şeyi olmadığını, yeni doğan bütün çocukların birbirine benzediğini, kendi doğuracağı çocuğun benim de çocuğum olacağını söylemeye karar verdim. (117)

Ailesi onu iyi karşılamamışsa hele önceki davranışını yüzüne vurup onu aşağılamış iseler... (s.118)

Gönlüm kırılmış, içim parçalanmıştı. (s.122)

Bektaş, Aliman'ı kaldırdı ve ben de çocuğu dünyaya getirmek için kolları sıvadım. (s.126)

5. Sonuç

Bu çalışmada, çağdaş Kırgız ve Türk dünyası edebiyatının önemli şahsiyetlerinden biri olan Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* adlı eserinin Türkçe tercümesindeki birleşik fiiller tespit edilmiştir. Kitaptaki birleşik fiiller sınıflandırılarak dört başlık altında incelenmiş ve şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Aytmatov, eserinde birleşik fiillerin hemen hemen tüm türlerinden yararlanmıştı ancak en çok bir isim ve ona eklenen yardımcı fiille kurulan birleşik fiilleri tercih etmiştir. Koç (2020) ve Demiral'ın (2012) yaptıkları çeviri çalışmalarda da bu tür birleşik fiillerin çokluğu göze çarpmaktadır. Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller %38 oranında bulunmaktadır. Bunu, bir zarf-fiil ile yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller (%30) ve esas anlamını kaybederek deyimleşmiş olan birleşik fiiller (%29) takip etmektedir. Eserde en az başvurulan ve %3 oranında kullanılan birleşik fiiller ise bir sıfat-fiil ile yardımcı fiilden oluşanlardır. Bir isim ile bir yardımcı fiilden oluşan birleşik fiillerde en fazla kullanılan yardımcı fiiller "et-" ve "ol-"dur. Arıcı'nın (2017) çalışmasındaki sonuçlar da en çok et- yardımcı fiilinin kullanıldığını göstermiştir. Ancak "eyle-" ve "buyur-" yardımcı fiil örneklerine yer verilmemiştir. Çalışma genelinde "et-" yardımcı fiili 128 kez kullanılmıştır. Bu kadar çok kullanılmasında, Aytmatov'un eserinde Arapça ve Farsça kökenli yabancı sözcüklerle kurulan yapıların etkisi büyüktür.

Bir zarf-fiil ile yardımcı fiillerden oluşan birleşik fiiller beş grupta incelenmiştir: Yeterlilik fiili, süreklilik fiili, tezlik fiili, yaklaşma fiili ve uzaklaşma fiili ile oluşanlar. Tasvir fiilleri olarak bilinen bu birleşik fiillerden en çok kullanılan ve çalışmanın bütününde en fazla yer verilen yeterlilik fiilleridir (129 adet). Bılal'ın (2023) ve Şahin'in (2001) çalışmalarında da bu tür birleşik fiillere çok yer verildiği çünkü anlatıma kıvraklık ve derinlik kattığı ifade edilmektedir. Yeterlilik fiili, cümlelerde çoğunlukla yüklem görevinde olup, olumsuz çekimine de sıkça başvurulmuştur. Eser süresince yaklaşma fiili örneğine rastlanmazken diğer tasvir fiillerine az da olsa yer verilmiştir.

Bir sıfat-fiil ile yardımcı fiilden oluşan birleşik fiiller, "ol-" yardımcı fiilinin farklı zamanlardaki hâlleriyle karşımıza çıkmaktadır. Bu fiiller %3 oranında olup az yer verilen birleşik fiil grubudur. Eserde ol- yardımcı fiiliyle oluşturulan birleşik fiillerin çoğunluğunun "-mış" ve "-maz" eki ile kurulan birleşik yapılar olduğu tespit edilmiştir.

Birleşik fiil oluşturan yapıların genellikle, isim kökenli bir kelimenin üzerine gelerek zamanla kalıplaşan ve çoğunlukla mecaz anlamı ifade eden deyimlerle kurulduğu gözlemlenmektedir. İncelenen eserde ise 157 adet birleşik fiilin deyim biçiminde kalıplaştığı tespit edilmiştir. Bu tür fiiller ifade ve anlatıma bir güç katmaktadır. Gen Kaya (2022) da bu yolla oluşturulan birleşik fiillerin Türkçeye anlam zenginliği ve ifade çeşitliliği kattığını, belirtmektedir.

Söz konusu eserde, göz önünde bulundurulan birleşik fiillerin cümledeki görevlerine göre incelendiğinde, birleşik fiillerin çoğunlukla yüklem görevinde kullanıldığı görülmüştür. Demir (2013) ve Baydar'ın (2013) incelemelerinde de birleşik fiillerin daha çok yüklem görevinde bulduklarını ifade etmektedirler. Anlam bakımından incelendiğinde ise birleşik fiillerin genelini olumlu birleşik fiil olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz birleşik fiil yapısında olanlar, genel itibarıyla yeterlilik fiili (-ebil-) çekimi oluşturmaktadır.

Cengiz Aytmatov'un *Toprak Ana* eserinde (tercümesinde) birleşik fiillerin titizlikle kullanıldığı görülmektedir. Yazar, bu dil birimlerini hem karakterlerin iç dünyasını yansıtmak hem de olayların duygusal etkisini artırmak için ustalıkla kullanmıştır. Savaşın yıkıcılığını, doğanın insan üzerindeki etkisini ya da bireyin içsel çatışmalarını anlatırken birleşik fiillerin sağladığı anlatım gücünden yararlandığı görülmektedir. Bu durum eserin hem dilsel hem de tematik açıdan zenginleşmesini sağlamıştır.

Kaynakça

- Akın, C. (2021). Kırgız Türkçesinde tabanlaşmış birleşik fiiller. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (51), 155-164.
- Aksan, Y. (2020). *Türkçede sözcük türleri ve sözdizimsel özellikleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arıcı, F. (2019). Fuzulî'nin Türkçe divanı'ndaki et- (it-) ve kıl- yardımcı fiilleri ile kurulan birleşik fiiller. *Journal of Turkish Studies*, 14(3), 1057-1075. <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.22463>
- Aytmatov, C. (2020). *Toprak ana* (R. Özdek, Çev.). Ötüken Neşriyat.
- Banguoğlu, T. (1990). *Türkçenin grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baydar, T. (2013). İsim+ yardımcı fiil şeklinde oluşan birleşik fiiller üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (49), 55-66.
- Bılal, Z. J. B. (2023). "Kıssa kitabı" adlı eserde birleşik fiiller. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 115-147. <https://doi.org/10.59182/tudad.1318572>
- Bilgegil, K. (1984). *Türkçe dilbilgisi*. Dergâh Yayınları.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Delice, H. İ. (2002). *Türkçe sözdizimi*. Kitabevi.
- Demir, N. (2013). Kip ekleriyle kurulan birleşik fiiller. *Prof. Dr. Leylâ Karahan Armağanı* (ss. 289-398). Akçağ.
- Demiral, A. (2012). *Harezmi Türkçesinde birleşik fiiller* (Tez no. 326729) [Yayımlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (A. U. Elöve, Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dıykanbayeva, M. (2015). Hatıralar ışığında Cengiz Aytmatov ve eserleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 4(1), 169-188.
- Ekiz, D. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Ercilasun, A. B. (2013). Türkçenin dünya dilleri arasındaki yeri. *Dil Araştırmaları*, 12, 17-22.
- Erdem, İ., & Çelik, M. (2011). Dil bilgisi öğretim yöntemi üzerine değerlendirmeler. *Turkish Studies-International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6(1), 1030-1041.
- Ergin, M. (1985). *Türk dil bilgisi*. Boğaziçi Yayınları.
- Ergin, M. (1995). *Üniversiteler için Türk dili*. Bayrak Yayınları.
- Ergönenç Akbaba, D. (2007). Türkiye Türkçesinde yapısında isim-fiil bulunan birleşik fiiller. *Dil Araştırmaları*, 1(1), 83-95.
- Gedizli, M. (2012). Türkçede tek şekilli ve çok işlevli yapım ekleri. *Journal of Turkish Studies*, 7(4-II), 3351-3369. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.3796>
- İslam Ansiklopedisi. (n.d.). Aytmatov, Cengiz. *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/aytmatov-cengiz>

- Kaplan, M. (1982). *Kültür ve dil*. Dergâh Yayınları.
- Karaağaç, G. (2021). *Türkçenin söz dizimi*. Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2006). *Türkçede söz dizimi*. Akçağ Yayınları.
- Karasar, N. (2005). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Kavcar, C., Oğuzkan, F., & Sever, S. (2004). *Türkçe öğretimi*. Engin Yayıncılık.
- Kaya, S. G. (2022). Türkçe Sözlük'te at-fiiliyle kurulan anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş birleşik fiiller. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 64-89.
- Koç, F. (2020). Kitâb-ı Güzîde'de geçen birleşik fiiller üzerine bir değerlendirme. *Diyalektolog-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (24).
- Kolcu, A. İ. (1997). *Millî romantizm açısından Aytmatov*. Ötüken Neşriyat.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Nalbant, M. V. (2023). Türkçede birleşik fiiller ile birleşik zamanlı fiillerin yapısı ve bu terimler üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 25-30.
- O'Leary, Z. (2017). *The essential guide to doing your research project*. SAGE Publications Inc.
- Özkan, M., & Sevinçli, V. (2013). *Türkiye Türkçesi söz dizimi*. Akademik Kitaplar.
- Şahin, H. (2001). Kutadgu Bilig'de tasviri fiiller. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 95-105.
- Türkçe Sözlük. (2005). *Türk Dil Kurumu Yayınları* (10. Baskı, No. 283/700).
- Yeşilyurt, Ş. (2021). Türkçenin yabancı dil olarak öğretiminde yap-ve et-yardımcı fiilleriyle oluşturulan birleşik fiiller. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7(4), 1613-1629.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.